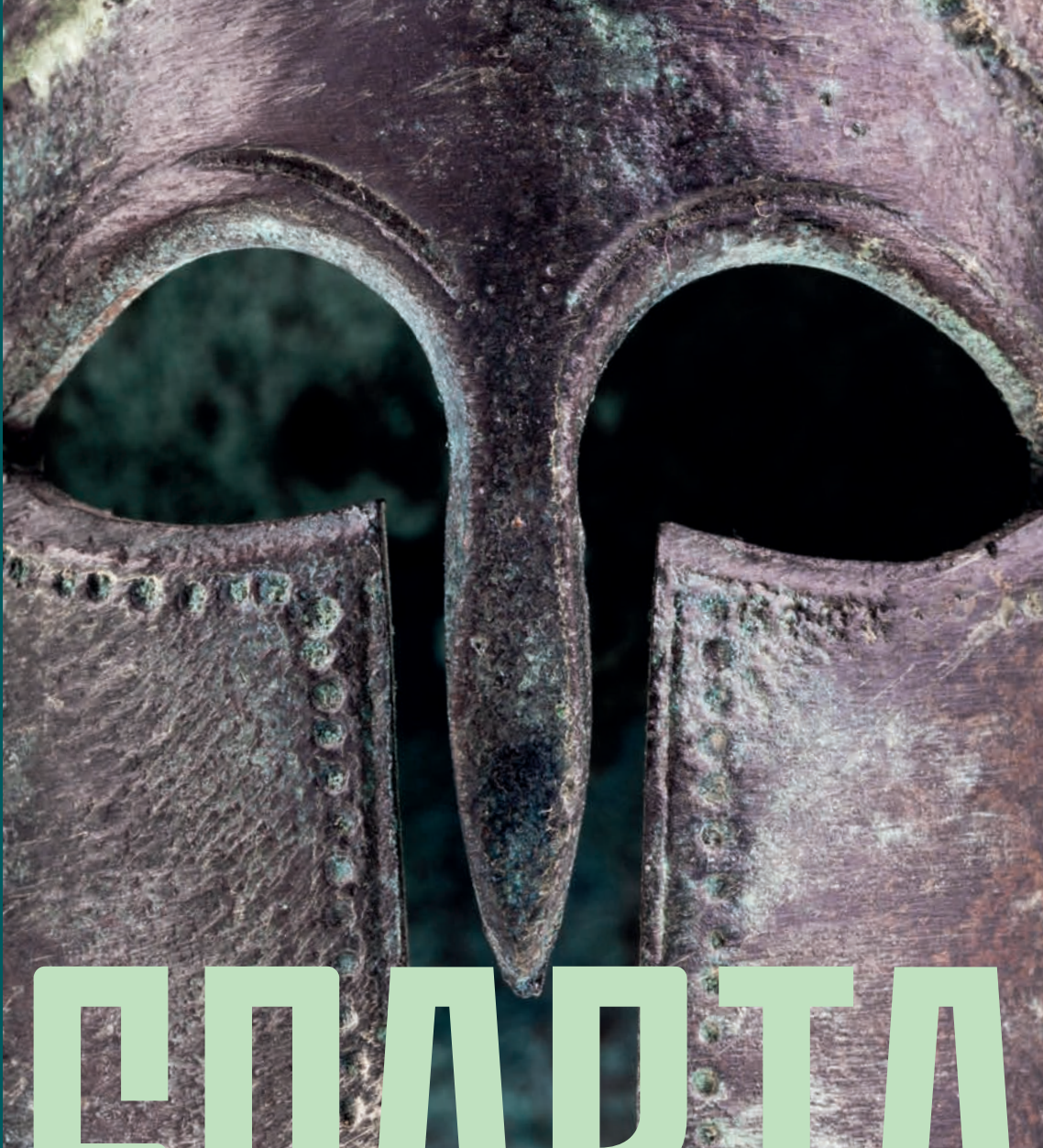

SPARTA

Andrew
Bayliss

Opkomst en ondergang van
een antieke grootmacht

Bronzen helm in 'Korinthische' stijl (ca. 500-450 v.Chr.) van het type dat Othryadas gedragen zal hebben tijdens de Slag der Kampioenen. De spijker-gaten in de bovenkant en wangstukken duiden op gebruik als trofee of over-winningsgeschenk.

Proloog: eer en plicht

Terwijl met het laatste daglicht ook zijn energie leek weg te vloeien, voelde de Spartaanse soldaat Othryadas het schild van zijn tegenstander meegeven onder de druk van het zijne. Zijn blik, nauwelijks zichtbaar onder de zware bronzen helm die alleen zijn ogen en mond vrijliet, kruiste die van zijn tegenstander. Aangezien hij was grootgebracht in een stad met het eerste verplichte staatsonderwijs ter wereld, was Othryadas gedrild voor de oorlog en wist hij precies wat hem te doen stond.

Met een ingespannen kreun stak hij zijn korte stootzwaard in het onbeschermd stukje vlees tussen de onderkant van de helm van zijn tegenstander en de bovenkant van diens bronzen borstplaat. Toen de krijger uit de naburige stad Argos ter aarde stortte en diens ziel op weg ging naar de onderwereld, beseft Othryadas tot zijn ontzetting dat hij de enige Spartaan was die nog overeind stond. Na een gevecht van uren waren 299 van Othryadas' stadsgenoten gesneuveld, waardoor hij het in zijn eentje moest opnemen tegen de twee overgebleven kampioenen uit Argos: Alcenor en Chromius. De Spartanen noemden zichzelf weliswaar de *homoioi* ('gelijken'), maar Othryadas stond er nu alleen voor.¹

Hij zette zich schrap voor een laatste krachtsinspanning, plantte zijn voeten stevig op de grond en maakte zich klaar om ofwel een glorieuze overwinning te behalen ondanks de twee tegen een, óf zich bij zijn verslagen vijanden te voegen in wat de Spartanen een 'mooie dood' in de strijd noemden. Oorlogsgedichten die de zevende-eeuwse Spartaanse elegiedichter Tyrtaeus vele decennia eerder had geschreven, hadden opeenvolgende generaties Spartanen geleerd dat 'het voor een goed

man een schone zaak is om te sterven, om strijdend voor zijn vaderland te sneuvelen in de voorste linies'.² Maar de Argiven dachten daar anders over. In plaats van dat laatste gevecht met Othryadas aan te gaan, verklaarden Alcenor en Chromius zichzelf doodleuk tot overwinnaars en renden terug naar Argos om hun 'zege' te vieren.

Othryadas bleef op het slagveld achter en ontdeed de lichamen van de gesneuvelde Argiven zorgvuldig van hun wapenrusting. Vervolgens droeg hij deze oorlogsbuit terug naar het nabijgelegen kamp van zijn eigen leger, waar hij op zijn post bleef, zoals van een Spartaanse soldaat werd verwacht. Volgens de latere Spartaanse koning Demaratus schreef de Spartaanse wet voor dat burgers hun plaats in de slagorde moesten behouden tot ze de overwinning behaalden of stierven.³

De volgende dag waren beide partijen het oneens over de uitslag van wat later de 'Slag der Kampioenen' zou worden genoemd. Rond 545 v.Chr. ruzieden Sparta en Argos over een stuk achterland tussen hun twee stadstaten, bekend als Thyrea, dat de Spartanen onlangs bezet hadden. Om het conflict op te lossen, waren de Spartanen en de Argiven overeengekomen dat beide legers zich zouden terugtrekken terwijl twee groepen van driehonderd elitekrijgers de zaak gingen uitvechten, want als de volledige legers in de buurt zouden blijven, bestond de vrees dat de verleiding om in te grijpen te groot zou zijn.⁴

Het zal de Spartanen weinig moeite hebben gekost om hun driehonderd kampioenen te selecteren. De beste afgestudeerden van de Spartaanse opleiding werden uitgekozen om toe te treden tot een elite-eenheid van de Spartaanse infanterie die bekendstond als de 'ridders' (*hippeis*) en die dienstdeed als officiële lijfwacht van de Spartaanse koningen. De rivaliteit tussen deze 'speciale eenheid' en de Spartanen die het niet hadden gehaald, was legendarisch en leidde regelmatig tot vechtpartijen in de straten van de stadstaat. Jongvolwassenen die weigerden daarmee te stoppen wanneer oudere Spartanen tussenbeide kwamen, werden voor de autoriteiten gesleept en kregen hoge boetes opgelegd om ervoor te zorgen dat de Spartaanse wetten werden nageleefd.⁵

De Slag der Kampioenen was op touw gezet om een groot verlies aan mensenlevens aan beide kanten te voorkomen; toch stierven er 597 mannen – misschien wel 5 procent van de mannelijke burgerbevolking van zowel Sparta als Argos. De Argiven beweerden begrijpelijkerwijs dat zij het duel hadden gewonnen omdat meer van hun mannen het

hadden overleefd. Maar de Spartanen hielden vol dat zij hadden gezegevierd, omdat Alcenor en Chromius waren gevlucht. Ze benadrukten dat Othryadas op het slagveld was gebleven en de doden hun wapens had afgenomen – in de antieke Griekse oorlogsvoering een duidelijk teken wie de overwinnaar was.

Omdat geen van beide partijen wilde toegeven, werd de grootschalige veldslag die de Spartanen en de Argiven juist wilden voorkomen onvermijdelijk. Dit was waarschijnlijk een van de eerste grote veldslagen in het oude Griekenland tussen zwaarbewapende infanteristen die ‘hoplieten’ werden genoemd – een naam afgeleid van de circa 30 kilogram aan bronzen wapenrusting (*ta hopla*) die elke voetsoldaat ter bescherming droeg. De hoplieten vochten in een gesloten formatie die een ‘falanx’ werd genoemd – zoals de dichter Tyrtaeus het beschreef: ‘schild tegen schild gedrukt,/ kam tegen kam en helm tegen helm,/ borst tegen borst’.⁶

De duizenden hoplieten in beide legers droegen een bronzen helm met volledige gezichtsbescherming, het zogeheten ‘Korinthische type’, vaak bekroond met een kam van paardenhaar. Doordat zulke helmen weinig zintuiglijke informatie doorlieten, zouden ze een verhoogde psychologische alertheid teweeggebracht hebben. Beide falanxen van hoplieten droegen borstplaten, gemaakt van brons of van een composietmateriaal bestaande uit lagen linnen of leer; bronzen scheenplaten beschermden hun onderbenen. Maar hun belangrijkste bescherming vormde een groot, komvormig houten schild met een bronzen voorkant, een zogeheten *aspis*. Latere bronnen suggereren dat de Spartanen de Griekse letter *lambda* op hun schilden aanbrachten, die stond voor ‘Lakedemonië’, hun eigen naam voor Sparta. Die uniformering zou waarschijnlijk een angstaanjagend effect op de vijand hebben uitgeoefend. De komedieschrijver Eupolis uit de vijfde eeuw voor Christus beschrijft inderdaad een Athener die ‘van angst verstijfde’ bij het zien van de ‘flitsende lambda’s’.⁷ Maar ten tijde van de Slag der Kampioenen droegen de Spartanen waarschijnlijk nog persoonlijke symbolen op hun schilden.⁸ Vaasbeschilderingen uit die periode tonen andere Grieken wier schilden versierd zijn met leeuwen, beren, slangen en schorpioenen.

Het voornaamste aanvalswapen van hoplieten was een lange speer van essenhout met een ijzeren punt. Voor het geval hun speer brak, droegen ze ook steekzwaarden bij zich. Opmerkelijk aan Spartaanse

zwaarden was dat ze zo kort waren. Toen een vreemdeling eens vroeg waarom dat zo was, kreeg hij bot ten antwoord: 'Zodat we onze vijanden kunnen grijpen met onze handen.'⁹ Spartaanse soldaten droegen allemaal rode mantels en tunieken – deels omdat rood werd beschouwd als de meest mannelijke kleur en deels omdat het bloedvlekken zou maskeren.¹⁰ Het gebruik van uniformen voor de soldaten was tot dan toe ongeëvenaard en vestigde de aandacht van de vijand op hun intimiderende eenvormigheid.

Ten tijde van de Slag der Kampioenen vochten de Spartanen in vijf regimenten, die bekendstonden als *lochoi*. De overgeleverde regimentnamen geven een sprekend beeld van de Spartaanse oorlogsmentaliteit: 'Verslinder', 'Verwoester', 'Furie', 'Donderwolk' en 'Leider van het Centrum'.¹¹ Latere bronnen vermelden dat elke lochos werd aangevoerd door een officier die bekendstond als *lochagos* (letterlijk 'leider van een lochos') en was onderverdeeld in kleinere eenheden die bekendstonden als 'gezworen bendes' (*enōmotiai*), geleid door een officier die *enōmotarchos* ('heerser van de gezworen bende') werd genoemd. Bevelen werden van de Spartaanse koning doorgegeven aan hoge officieren die 'polemarchen' (*polemarchoi*) werden genoemd, vervolgens aan de *lochagoi* en ten slotte aan de *enōmotarchoi*, die de manschappen vertelden wat ze moesten doen. Deze hiërarchische bevelsstructuur was voor die tijd ongeëvenaard en stelde de Spartanen in staat om manoeuvres uit te voeren die andere professionele drilinstructeurs uit die tijd lastig vonden.¹² Vanwege de parallellen met de moderne militaire praktijk worden de Spartaanse officieren in veel moderne vertalingen aangeduid met termen als kolonel, majoor en kapitein.

De relatieve professionaliteit van de Spartanen was mogelijk doorslaggevend in de veldslag die het lot van de Thyrea bepaalde. Er werd meedogenloos gevochten, met zware verliezen aan beide kanten, maar deze keer kwamen de Spartanen ondubbelzinnig als overwinnaars uit de strijd.

De Argiven waren zo gekrenkt door hun nederlaag dat ze uit rouw hun hoofden kaalschoren; bovendien voerden ze een nieuwe wet in die mannelijke Argiven verplichtte om hun haar kort te houden en vrouwen het recht ontzegde om gouden sieraden te dragen, totdat Argos de Thyrea heroverd had. Er zouden twee lange eeuwen van kort haar dragen en afzien van gouden versierselen overheen gaan voordat ze de Thyrea

terugkregen.¹³ Ondertussen gingen de Spartanen, om hun overwinning extra luister bij te zetten, hun haar lang dragen als een soort uniform.¹⁴ Latere bronnen kwamen met andere verklaringen voor hun karakteristieke lange haar: het was bedoeld om hen er 'vrijer' en 'angstaanjager' uit te laten zien,¹⁵ of om knappe mannen nog knapper en lelijke mannen nog afschrikwekkender te maken.¹⁶ Veel antieke kunstwerken geven Spartanen weer met zorgvuldig gevlochten lokken. Het beste voorbeeld is een bronzen beeldje van een Spartaanse krijger van rond 510-500 v.Chr., dat zich nu in het Wandsworth Museum in Connecticut bevindt. Maar niet alle kunstwerken tonen Spartanen met keurig haar: op een wijnmengkan uit circa 420 v.Chr. zien we een Spartaan met lange lokken die wild en krullend over zijn schouders en borst hangen.

* * *

Na hun overwinning begroeven de Spartanen hun doden in een gemeenschappelijk graf in de buurt van het slagveld waar ze waren gesneuveld, in plaats van hen terug naar Sparta te brengen. Een van hun Argivische vijanden zou later spottend opmerken dat er in de buurt van Argos veel Spartaanse doden begraven lagen, zoals de mannen die sneuvelden in de Slag der Kampioenen. Maar de Spartanen hadden hun repliek klaar: 'Maar van jullie ligt er níemand begraven in Sparta.'¹⁷ De boodschap was duidelijk: terwijl de Spartanen vele veldslagen nabij Argos hadden gevoerd, waren de Argiven nooit tot het Spartaanse grondgebied doorgedrongen.

Spartanen die in de oorlog waren gevallen, mochten thuis wel een gedenksteen krijgen; het was zelfs zo dat alleen Spartanen die in de strijd waren gestorven op deze manier herdacht mochten worden.¹⁸ Deze gedenkstenen moesten klein en grotendeels uniform zijn.¹⁹ Archeologen hebben vierentwintig kleine en vrijwel onversierde Spartaanse grafopchriften gevonden met daarop alleen de naam van de overledene en de woorden *en polemōi*, 'in de oorlog'.

Hoewel de Spartanen de overwinning behaalden, deelde Othryadas niet mee in de feestvreugde. Uit schaamte dat hij als enige van de driehonderd kampioenen de strijd had overleefd, pleegde hij zelfmoord. Othryadas wilde wellicht voorkomen dat hij voortaan zou behoren tot de groep mannen in Sparta die minachtend werden aangeduid als

tresantes – letterlijk ‘zij die vluchten’, maar vaak vertaald als ‘bibbe-raars’. Deze mannen waren verplicht om de helft van hun baard af te scheren en van lapjes vervaardigde mantels te dragen, vermoedelijk om hen belachelijk te maken en te laten opvallen; ze werden ook vaak als laatste gekozen bij balspelen, kregen ‘beledigende’ posities in religieuze koren toegewezen en moesten voorrang geven aan jongere mannen – een opvallende omkering van de Spartaanse normen, waarbij jongere mannen normaal gesproken altijd plaatsmaakten voor hun ouderen.²⁰ De behandeling waaraan Spartanen lafaards onderwierpen, was mogelijk bedoeld om hen zozeer te beschamen dat ze zelfmoord zouden plegen, zoals Othryadas deed.

* * *

In de eeuwen die volgden, zouden veel Spartanen – vooral hoge officieren – ervoor zorgen dat ze een mooie dood in de strijd stierven om niet gebukt te gaan onder de verpletterende schaamte die Othryadas voelde omdat hij zijn gesneuvelde kameraden had overleefd. Het beroemdste is een andere groep van driehonderd Spartanen: de legendarische mannen onder bevel van koning Leonidas, die het opnamen tegen honderdduizenden Perzische indringers toen ze zichzelf opofferden voor de Griekse vrijheid in de Slag bij Thermopylae in 480 v.Chr.

Een oppervlakkige blik op het verhaal van de tot mislukken gedoemde poging van de Spartanen om de Perzen – door de Grieken destijds nadrukkelijk ‘barbaren’ genoemd – tegen te houden bij de smalle pas van Thermopylae, volstaat om te begrijpen waarom de Spartanen vaak worden gezien als helden die navolging verdienen.²¹ Leonidas en zijn driehonderd mannen hadden de taak om met slechts zevenduizend van hun Griekse medestrijders een enorm Perzisch leger tegen te houden totdat er versterkingen konden arriveren. Het invasieleger bestond uit soldaten uit het gehele immense rijk van de Perzische koning Xerxes, dat zich uitstreckte van de Balkan tot aan het Indiase subcontinent. Er vochten strijders uit zesenvoertig verschillende volken mee, waaronder de Perzen, Meden, Babyloniërs, Assyriërs, Bactriërs, Indiërs, Libiërs, Egyptenaren, Ethiopiërs en Scythen. Volgens een populaire legende was het leger van Xerxes drie miljoen man sterk, en alleen al de lastdieren zouden een groot meer hebben leeggedronken.²²

De Spartaanse verdedigers lieten zich echter niet afschrikken door de overweldigende overmacht. Toen ze werden gewaarschuwd dat het Perzische leger zoveel boogschutters telde dat hun pijlen de hemel zouden verduisteren, antwoordde een van hen – Dianekes – droogjes: ‘Mooi, dan vechten we in de schaduw.’²³ Latere, minder betrouwbare bronnen schrijven nog andere heroïsche uitspraken aan de Spartanen toe. Toen iemand Leonidas vroeg waarom er zo weinig Spartanen bij Thermopylae waren, antwoordde hij: ‘Er zijn er meer dan genoeg om te sterven.’²⁴ Een Spartaanse hopliet die Leonidas met een bericht naar huis wilde sturen, reageerde met: ‘Ik ben met u meegekomen om te vechten, niet om brieven te bezorgen.’ Het beroemdste is echter het antwoord van Leonidas toen Xerxes eiste dat de Spartanen zich zouden overgeven en hun wapens zouden inleveren. Hij zou slechts twee woorden hebben teruggekaatst: *molōn labe* – ‘kom ze maar halen’.²⁵

De veerkracht en de gevatheid die Leonidas en zijn mannen onder zulke extreme druk aan de dag legden, waren niet louter bluff. Twee volle dagen lang hielden ze stand in de smalle bergpas en sloegen ze de ene aanvalsgolf na de andere van Xerxes’ beste troepen terug, waarbij ze tienduizenden Perzen doodden. Dankzij de nauwe doorgang konden zij hun numerieke minderheid compenseren door elkaar in ploegen af te lossen bij het vechten. Toch weigerden ze ook te rusten, waarbij oudere en jongere mannen elkaar probeerden te overtreffen in moed en krijgskunst.²⁶ De Spartanen – die door de Atheense toneelschrijver Aristophanes treffend werden omschreven als woest vechtende wilde zwijnen, met ‘schuim’ dat van hun kaken droop en over hun benen omhoog liep²⁷ – vochten zo dapper dat Xerxes naar verluidt drie keer van zijn troon opsprong uit vrees voor zijn leger.²⁸

Aan het einde van de tweede dag werden de Spartanen echter verraden door een streekbewoner, een zekere Ephialtes, die Xerxes op de hoogte bracht van een alternatieve route over de bergrug waarmee de Perzen de verschansing van Leonidas konden omzeilen. Toen Leonidas van het gevaar hoorde, stuurde hij zijn bondgenoten weg en beval hij de Spartanen bij hem te blijven en tot de dood te vechten, zodat hun bondgenoten genoeg tijd zouden krijgen om zich veilig terug te trekken. Op die laatste dag bij Thermopylae vochten de Spartanen dapper tot het bittere einde, alleen nog bijgestaan door hun bondgenoten uit Thespieae.

Tegen het einde van de dag waren de meeste speren van de Spartanen gebroken en vochten ze alleen nog met zwaarden of messen. Uiteindelijk vochten sommigen met hun blote handen en tanden tegen de Perzen, die hen van alle kanten belaagden. Zelfs toen bleken de Spartanen zulke geduchte tegenstanders dat veel Perzen hen liever met pijlen neerschoten dan het gevecht van man tegen man aan te gaan.²⁹ Aan het einde hebben de Perzen waarschijnlijk dus echt de hemel verduisterd met hun pijlen.

* * *

Er wordt vaak beweerd dat zonder de ijzeren wil van de Spartanen om de Perzen bij Thermopylae te stuiten, de glorie van het klassieke Griekenland die daarop volgde – de Atheense democratie, het Parthenon, de tragedies van Aeschylus, Sophocles en Euripides, de komedies van Aristophanes, de filosofie van Socrates en Plato, de kunst van de geschiedschrijving zelf – misschien nooit tot stand was gekomen. In zijn essay ‘The Hot Gates’ (de hete poorten) koppelde de romanschrijver William Golding de latere bloei van de democratie in het ‘schitterende Athene’ zo rechtstreeks aan de zelfopoffering van de Spartanen bij Thermopylae, dat hij bewogen werd tot de volgende ontboezeming: ‘Iets van Leonidas leeft voort in het feit dat ik kan gaan en staan waar ik wil en kan schrijven wat ik wil. Hij heeft bijgedragen aan onze vrijheid.’ In dezelfde geest schrijft Frank Miller in zijn beeldroman 300 over Leonidas en zijn mannen die de wereld redden van ‘de duistere dwaalwegen’ en helpen ‘een toekomst in te luiden die zeker stralender is dan we ons kunnen voorstellen’.³⁰

Deze voorstelling van de Spartanen als dappere vrijheidstrijders, de geduchtste soldaten van de oudheid, heeft hen gemaakt tot populaire iconen die door de eeuwen heen zijn bewonderd en zelfs nagevolgd, tot op de dag van vandaag. Lord Byron was zo geïnspireerd door Leonidas en zijn mannen dat hij in zijn *Don Juan* drie echte Spartanen wilde oproepen, die Griekenland moesten helpen zich van de Ottomaanse Turken te bevrijden:

Aarde! Geef uit uw schoot terug
 Een restant van onze Spartaanse doden!
 Schenk van de driehonderd er slechts drie,
 Om een nieuw Thermopylae tot stand te brengen!³¹

Leonidas' beroemde antwoord '*molōn labe*' is uitgegroeid tot een on-officiële leus van Noord-Amerikaanse wapenliefhebbers die campagne voeren tegen wapenbeperkingswetten. Er zijn T-shirts, petten, stickers en zelfs vuurwapens te koop waar deze spreuk op prijkt. In het Verenigd Koninkrijk noemde een groep eurosceptische parlementsleden zichzelf de 'Spartanen', waarmee ze uitdrukking gaven aan hun verzet eerst tegen het Britse lidmaatschap van de Europese Unie en later tegen de coronamaatregelen. Parlementslid Mark Francois publiceerde zelfs in eigen beheer een boek met de titel *Spartan Victory: The Inside Story of the Battle for Brexit*, waarin hij de Brexit herdacht als een heroïsche navoring van Leonidas en zijn driehonderd.

In de populaire cultuur hebben Spartaanse hoplieten de hoofdrol gespeeld in heldenfilms zoals het 'zwaarden en sandalen'-epos *The 300 Spartans* (1962) van Rudolph Maté en *300* (2006) van Zack Snyder, waarin Gerard Butler de rol van Leonidas vertolkt. Deze laatste film, gebaseerd op de beeldroman van Frank Miller, was een kaskraker die wereldwijd meer dan 450 miljoen dollar opbracht. De Spartanen zijn ook het onderwerp geweest van succesvolle romans; *Gates of Fire* (1998) van Steven Pressfield is wereldwijd meer dan een miljoen keer over de toonbank gegaan en is zelfs verplichte lectuur aan de US Marine Corps Basic School in Quantico, aan de United States Naval Academy in Annapolis en aan de militaire academie West Point. Via populaire computergames kunnen spelers virtueel in de huid kruipen van Spartanen: *Assassin's Creed Odyssey* (2018) speelt zich af in Sparta tijdens de Archidamische Oorlog (431-422 v.Chr.), waarbij spelers een van de personages Cassandra of Alexios besturen, twee verbannen Spartaanse huurlingen die afstammen van Leonidas; in de *God of War*-franchise speel je de game via Kratos de Spartaan, een halfgod en zoon van Zeus die strijd levert met Griekse en Noorse goden; en in de *Halo*-franchise (een zogeheten first-person shooter) bestuurt de speler supersoldaten met de codenaam 'Spartans'.

De geroemde fysieke kracht van de Spartanen heeft talloze sportteams over de hele wereld ertoe gebracht hun naam aan te nemen.

SPARTA: legendarische krijgers, ijzeren discipline en een reputatie die wijdverbreid tot ver in de eenentwintigste eeuw voortleeft. De Spartanen worden al eeuwenlang gemythologiseerd en gelden als het toonbeeld van hardheid, rechtvaardigheid en mannelijkheid. Voetballers en politici, videogames en filosofen, allemaal omarmen ze het ‘Spartaanse ideaal’. Maar wie waren de Spartanen nu werkelijk? Hoe zat hun complexe samenleving in elkaar? En wat dreef de opkomst – en de dramatische val – van deze grootmacht?

In *Sparta* vertelt Andrew Bayliss de fascinerende geschiedenis van deze iconische Griekse stadstaat. Van haar bescheiden begin als een gehucht op de Peloponnesos, haar bliksemsnelle groei tot de grootste militaire supermacht van de klassieke wereld, tot haar neergang. Daarmee ontdoet hij Sparta van zijn stoere imago zonder de fascinatie weg te nemen en brengt hij de menselijke kant van de Spartaanse samenleving dichtbij.

ANDREW BAYLISS is universitair hoofddocent Griekse geschiedenis aan de Universiteit van Birmingham. Hij studeerde en doceerde in Australië, Griekenland en het Verenigd Koninkrijk. Eerder publiceerde hij onder meer *The Spartans: A Very Short Introduction* bij Oxford University Press.

‘Er zijn maar weinig episodes uit de geschiedenis die zo gemythologiseerd, zo gevoelig en zo politiek beladen zijn als Sparta, maar gelukkig is er [dit boek van] Bayliss.’ – DAN SNOW

VERTAALD DOOR
RUUD VAN DE PLASSCHE

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 9789401920513 NUR 683

9 789401 920513